

НАШ ЈЕЗИК

XXIV/4—5

**БЕОГРАД
1980.**

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXIV (нова серија)

Св. 4—5

СА Д Р Ж А Ј

О аспектима семантичке анализе (ТАТЈАНА БАТИСИЋ) . . .	183—216
Гласовне промене у проклизи у српскохрватском језику на основу експерименталних истраживања (ЗОРКА КАШИЋ) . . .	217—246
О варијантама једне речи (БРАНИСЛАВ МИЛАНОВИЋ) . . .	247—260
О једном глаголу на -ати са двојаком основном презента (ПЕТАР БУКАНОВИЋ)	261—265
Стилистичке вриједности личног имена у прози Хасана Кикића (АСИМ ПЕЦО)	266—271
Двојаки облици глагола мрети/мријети (МИТАР ПЕШИКАН)	272—275
Одговор на једно питање (МИТАР ПЕШИКАН)	276—277
Регистар	279—291

О ВАРИЈАНТАМА ЈЕДНЕ РЕЧИ

1. Именичка реч која, према речнику Матице српске (1976), значи „површину земљишта или другу основну површину (по којој се хода, на којој се нешто подиже и сл.)“ у нашем савременом књижевном језику има ове гласовне ликове: *тло*, *тле* и *тли*. Те су речи граматички различитог рода и броја: *тло* је таквим обликом (са завршетком на *о*) само именица средњег рода (као нпр. *село*); тога рода је и *тле* кад је употребљено у једнини (нпр. родно *тле*), а кад је то множински облик (*plurale tantum*), онда је женскога рода; истога рода је и *тли* (по деклинационом обрасцу *кост*, множина *кости*).

2. У овом раду треба показати колика је, у књижевном језику, употребна вредност сваке од тих речи и у којим се флексивним облицима остварују. Али пре тога треба видети како су оне наведене у познатијим речницима и како су на њих гледали поједини наши граматичари у чијим се уџбеницима помињу.

У првом издању Вуковог речника (1818) нема ниједне од тих речи, што може значити да их није ни било у тадашњем тршићком говору.¹ У другом издању речника су наведене, али само у множинском облику, као *pluralia tantum* женскога рода: *тлѣ*, *тáлá* и *тлѣ* и са ознаком у загради: „по југоз[ападним] кр[ајевима]“. Вуку, дакле, као да није било знано да у другим крајевима нашег језика постоје и други облици ове речи (*тло* и *тле* у једнини). Као у Вуковом речнику, тако је и у Броз-Ивковићевом, само што Ивковић наводи и *тлѣ*, које упућује на *тлѣ* и *тлѣ* и додаје — да се говори у Хрватској. — Код Ристића и Кангрге је такође *тлѣ*, *тáлá*, *тлѣ* f. pl. Али за њих је „одомаћено“ *тлѣ*, *тлѣ*, које је средњег рода (n.) и на које се после упућује *тлѣ*, *тлѣ*. И Л. Бакотић упућује *тло* на *тле*. Та је реч код њега грешком означена као именица мушкога рода (!). У његовом речнику нема речи *тле* и *тли* као *pluralia tantum*.

¹ Те речи нема ни у Елезовићевом *Речнику косовско-метохијског дијалекта*, као ни у говору крушевачког краја. А сигурно је да има и других народних говора у којима је она такође непозната.

— У Хрватско-пољском рјечнику Ј. Бенеша (1949) поред *тлѣ*, *тáлā*, *тлй* је и *тлѡ* п. А Деановић и Јернеј, у Хрватско-српско-талијанском рјечнику (1963), и *тлѣ*, *тáлā* f. pl. и *тлй*, *тлй* f. pl. упућују на *тлѡ*, *тлѡ* п. Ни код њих се не налази *тле* које је у једнини и средњега рода. — Најзад, у речнику Матице српске на *тлѡ*, *тлѡ* упућује се *тлй* ж мн., као и *тлѣ*, *тлѡ* с (средњи род); ту, дакле, недостаје *тле* у множини женскога рода.

Толико о томе у овим речницима. И као што се види, наши лексикографи су различито одређивали лексички статус ових речи, при чему је најмање заступљен облик *тле* као именица средњега рода.

Од граматика је, пре других које су школски уџбеници, Маретићева велика граматика (III изд. 1963. год.), која је, као што је познато, настала углавном на грађи из језика Вукових и Даничићевих дела и народних умотворина. Маретић вели да се поред *тлѣ* говори и *тлй*, и у оба облика реч је у множини и женскога рода; дакле, као што је и код Вука у његовом речнику. Али, затим додаје да је једнина тој именици именица средњега рода *тлѡ* (стр. 179—180), што овде значи само толико да и тај облик ове речи постоји у нашем језику. И у његовој школској граматици (1906) је, у ствари, исто, јер ту Маретић каже да се од речи *тлѡ*, која се „склања“ као село, „говори и плурал, али у женском роду“ и гласи: *тлѣ* или *тлй* (стр. 69). Стј. Мусулин у Граматици хрватско-српскога језика (1937) наводи множинске облике речи — *тлѣ* и *тлй*, а за *тло* вели да се говори „само у неким крајевима“ (стр. 70). Међутим, у Граматици хрватскога или српског језика, коју су написали И. Брабец — М. Храсте — Ср. Живковић (1952), главна је реч *тлѡ* као село, а за *pluralia tantum* женскога рода *тлѣ* или *тлй* стоји да је тако „у неким крајевима“ (стр. 53). — У Граматици српско-хрватског језика за први разред Ж. Стефановића (1932) дата је именица *тлѣ* (*тлй*), која се „говори у множини у женском роду“, а онда има и то да се та реч говори — „нарочито у Хрватској“ — и у једнини у средњем роду у облику *тлѡ* (стр. 52). — А. Белић у Граматици српско-хрватског језика за други разред (1934) каже само да „*тлѡ* има у мн. *тлѣ* или *тлй* (ж. род)“ (стр. 72).

Ови граматичари, дакле, за књижевни језик имају *тле* и *тлй*, као и *тло*, а немају реч *тле* у једнини и средњега рода. И као да се на тај начин негира њена књижевна вредност. Зато је неосновано кад И. Клајн пише да *тле* „граматичари допуштају као изузетак“ (Политика од 23. фебруара 1980. год., стр. 15). А у многим другим такође познатим граматикама не налази се наведена ниједна од ових речи, што је, у сваком случају,

пропуст, јер се у њима даје доста других именичких речи које су с морфолошке стране сигурно од мањег значаја (нпр. деклинација именица: *стакло, срце, пуце* и сл.).

Ни писци наших правописа не поступају једнако кад је у питању ова реч. Тако ње нема у речнику *Боранићевог Правописа* (1951), док *Белић* наводи са знаком једнакости: *тлџ* ж. мн. ген. *тáлā, тлџ, тлџ* ср. јд. и *тлџ, тлџ* ж. мн. (*Правопис*, 1950); значи, без *тле* ср. рода у једнини. У речнику *Правописа* у издању МС и МХ (1960) скраћеницом *в тлџ*, које је ту именица средњег рода у једнини, упућује се на *тлџ*. А у објашњењу те скраћенице (= *види*) речено је да се њоме „упућује на облик речи који се више препоручује“ (стр. 173). Та се скраћеница и иначе употребљава кад се једна реч упућује на другу правилнију, бољу или обичнију. На тај начин, јасно је да састављачи овог правописног речника извесну предност дају речи *тло*, ако не и више од тога. У *Правописном приручнику* (Сарајево, 1972) наведена је само та реч.

То што има у речнику *Правописа* наших *Матица*, као и у *Матичином* речнику, који је и најновији и најобимнији од свих досадашњих, другим речима значи да данас у књижевном језику треба употребљавати *тло*, док је *тле* (средњи род и једнина), чини се, представљено тако као да се и оно може употребљавати, јер није означено да је то неправилан облик речи *тло*. Међутим, још почетком овога века *Лука Зоре* је у раду *Паљетковање по области нашега језика* (Rad Југ. акад. књ. 170, 1907) написао да је *тле* „позната ријеч ср. рода, али мањкава и неправилна“ и да се зато „свакојако и наопако употребљава“; затим и то — да „књига има *тло, тла, тлу*. што је неправилно“ (стр. 225—6). Значи, „неправилно“ је и кад се у књижевној употреби место *тле* узима *тло*! Тако се ствара још једно питање у вези са овим речима.

3. Треба одмах рећи да се такво гледање на *тло* и *тле* не може прихватити као исправно. Јер својом општом употребом у савременом књижевном језику *тле* није никако подређено другом облику, а поготову је сасвим нетачно — и зато чудно — кад се сматра да је неправилно ако се употребљава *тло*, а не *тле*. Те се речи сасвим спонтано узимају, и при том су потпуно равноправне и подједнако обичне. То се најбоље илуструје у богатом материјалу из језика наших одабраних и познатих писаца у речничким грађама *Института за српскохрватски језик и Матице српске*, у којима се налази велики број примера и за *тло* и за *тле*. Од њих наводим ове:

а) за *тло*

— На *тло* тврдо паде (Јевто Поповић); — на *тло* баци (Ф. Рачки); — не претвара се ... у црну земљу или *тло* (Б. Шулек); — [пахуљице] падаху на ... *тло* [Е. Кумичић]; — *Тло* крију бусови траве (Б. Турић); — *тло* [му] измиче испод ногу (О. Азиз); — *тло* јако омршавило (Ј. Е. Томић); — А у *тло* тисни стотину цјелова! (Т. Алауповић); — напушта сигурно *тло* збиље (А. Базала); — *тло* покрито жућкастим лишћем (И. Ђипико); — ... према томе да ли је *тло* голо (Ј. М. Жујовић); — ступио на тврдо хрватско *тло* (Сл. Колар); — Рим је био *тло* где се вечито живело за неку идеју (Ј. Дучић); — спуштао се на *тло* препирке (Стј. Крањчевић); — осјећаш... чврсто *тло* под ногама! (М. Фелдман); — наставши овдје подесно *тло* за свој развој (И. Козарчанин); — Бијеле пчеле на *тло* сјеле (М. Влајинац); — Било ми је већ приређено *тло* многим пријеводима Тургењева (М. Марјановић); — ако ... ма где повреде аустријско *тло* (Вл. Ђоровић); — [гомила] која још није спустила корене у *тло* (М. Богдановић); — Осјетим под својим ногама чврсто *тло* збиље (В. Назор); — Чинило му се да му се измиче *тло* (Вј. Калем); — Зеко удари пушком о *тло* (М. Божић) — губи *тло* под ногама (Б. Ђопић); — Босна и Херцеговина биле су и *тло* славне победе народне револуције (М. Пијаде); — ... пошто им се миче *тло* под ногама (Ј. Б. Тито); — наишао на плодно *тло* (В. Новак); — вратио сам се ... на наше *тло* (В. Дедијер); — постепено су губиле политичко *тло* под ногама (Ј. Марјановић); — губи *тло* под ногама (М. Вујачић); — гори [јој] *тло* испод ногу (И. Рибар); — најплодније *тло* за развој таквих забушаната (Љ. Јонке); — Такво *тло* се зове алувијално *тло* (Р. Калмета).

б) за *тле*

— *тле* је застрто дебелим сукном (Ј. Игњатовић); — Иначе ... *тле* је граду неравно (Босанска Вила, 1913, 176); — ... кад на ово *тле* ступи нога издајника (А. Гавриловић); — чаршијско *тле* измиче испод ногу (Ст. Сремац); — Далмација је ... присојно *тле* (М. Цар); — [сунце] обгрли пространо водено *тле* у језеру (С. П. Вулетић); — Није pogodно *тле* за развој јавног нотара (И. Костренчић); — изгубили су домаће *тле* под ногама (Сл. Јовановић); — *тле* на коме стоји никад није темељ чврст (В. Поповић); — ногом чврстом стао на здраво *тле*

(Ј. Продановић); — осетиле да им се измиче *тле* испод ногу (Ст. Јаковљевић); — осетила под ногама своје родно *тле* (В. Петровић); — Земаљско *тле* никад није губио под ногама (М. Вељковић); — Такво је једно враћање... у *тле* из кога жиле сисају храну (Св. Стефановић); — усисан дубоко у ово *тле* што травом је обрасло (В. Живојиновић - Massuka); — *Тле* [код пећи] јој је равно (Ст. Мијатовић); — у Михаличу је *тле* осетно дрхтало (Ј. Михаиловић); — прилика да чврстом ногом стане на балканско *тле* (Ј. Радонић); — наилазе на погодно *тле* напредне друштвене идеје (Ј. Поповић); — где је наше чврсто *тле*? (XX век, 1938); — друштвено *тле* на коме... може постати активно једно идејно одушевљење (Мирослав Ђорђевић); — [бомба] заривши се дубоко у подрумско *тле* (З. Лилић - Михаиловић); — избацила [их] на албанско *тле* (Политика, 16. јан. 1980, 13); — Гаљегоси су... противуречни као што... и њихово *тле*... (Б. Раденковић, Политика, 20. април 1980, 4).²

Има затим примера за *тло* и *тле* код истог писца, који их употребљава напореда. То су ови:

— везују [нас] за *тло* на ком смо никли: — Што нам из ока на *тле* ово падне; — *тле* под њиме гори (М. Јакшић); — ... губиле испод ногу реално *тло* живота: — нашла је плодно *тле* у нашем старом грађанству (Ж. Милисавић); — нога удара у блатно *тло*: — Ондје крај њихове куће било је мочварно *тле* (А. Наметаћ).

Да је у свим овим примерима *тле* именица средњег рода и у једнини а не *plurale tantum* женскога рода, показују придеви и придевске заменице у атрибутој функцији, придевска релативна заменица, која се односи на ту реч, као и глаголски облици у служби предиката.

Кад се нађе да је код истог писца на једном месту *тле* употребљено са одредбом у једнини и у средњем роду, а другом приликом је без одредбе за такав род, сматрам да се може узети да је и у том случају *тле* истога (средњег) рода. За то су ови примери:

— то *тле*: — *Тле* и клима (И. Секулић); — говорио нам да је *тле* свето: — срушише [ме] о *тле* (В. Петровић); — Давно је поново стао ногом на чврсто *тле*: — Али

² За *тле* је и овај пример: *тле* засипа лишће завичајно (Десанка Максимовић), јер је логичније схватити да је *тле* „завичајно“, а не *лишће*.

овако сведени на *тле* конкретних одговорности, значе све (И. Андрић); — на класичном *тлу* слободe; — баца бедемо на *тле* (Л. Војновић).

Мислим да је *тле* такође средњега рода и онда кад је исти писац на другом месту употребио *тло*. На пример:

— одмах мора приправити чврсто *тло*: — па дрмну Бењамином о *тле* (Стј. Кршић); — *Тло* равнице бијаше од пијеска: — стопама удара о *тле* (И. Кршњави; Данте, *Пакао*, певање XIV, Загреб, 1937, 84); — али је *тло* пуно росе: — Хајне је каткад поражен падао на *тле* (О. Биџаљ и - Мерић).

Међутим, најбројнији су примери за *тле* кад је та реч употребљена без икакве одредбе за род, тако да се не може знати којег је рода — средњега у једнини или женскога у множини. Да наведем ове:

— Стави бака торбу на *тле* (И. Брлић-Мажуранић); — баца се Исадора о *тле* (А. Г. Матош); — Тако поставе на *тле* двије дуге пушке (Стј. М. Љубиша); — Кромпир о *тле* баци (Ј. Јовановић Змај); — [прашина] која обично покрива *тле* овога друма (Б. Нушић); — хватом премерава *тле* (М. Грол); — губим *тле* испод ногу (Е. С. Петровић); — бије челом о *тле* (Б. Јевтић); — одједном изгуби *тле* под ногама (Р. Чолаковић); — Затим се опет пало на *тле* (Р. Маринковић); — Извући ће ти она *тле* испод ногу (А. Вучо).

Разуме се да лексикографи за које је *тле* именичка реч женскога рода у множини наводе за то сличне потврде. Тако су примери „паде на *тле*“ код Вука и „пасти на *тле*“ у Деановић-Јернејевом речнику дати за *тле* f. pl., али је зато у Матичином речнику пример „бацио се на *тле*“ за *тле* које је ту именица средњега рода.

У речничким грађама нема ниједног примера за *тле* женскога рода у номинативу или у акузативу множине (са атрибутом речју). Ако је то знак да те речи нема у употреби код писаца ни у другим падежним облицима, онда би у наведеним и сличним примерима *тле* било именица средњега рода и у једнини. Истина, међу примерима су и ови:

— Сједајте на *тле*: — сједио на *тлима*; — пролијевало се [вино] чак и по *тлима* (Св. Ћоровић); — После велике

сеобе на *тле* Карловачке митрополије...: — прострти се целим телом по *тлима* (Тих. Остојић) —

где су исти писци употребили ову реч и у облику локатива множине, у облику који *тле* има у промени, како то граматичари узимају³. Али је и овде питање да ли је *тле* множински облик акузатива. Уосталом, има доста других потврда, где је та реч (*тле*) недвосмислено у једнини средњег рода. И кад је тако, излази да се *тле* у књижевном језику чак више употребљава него *тло*.

У вези са напред наведеним примерима за *тло* и *тле* треба рећи и ово. Ивковић је у речнику написао за *тло*: „говори се у Хрватској“. Код Скока, у етимолошком речнику, за *тло* у загради стоји: „Хрватска, тако данас опћенито у књижевном и саобраћајном језику“. И за Ж. Стефановића *тло* се говори „нарочито у Хрватској“. А видели смо да Стј. Муслин истиче да те речи има „само у неким крајевима“. Међутим, према изнесеном материјалу и према другим примерима који овде нису наведени истина је у томе да *тло* доста упадљиво преовлађује код писаца са ијекавским књижевним изговором, на основу чега се онда може закључити да је тако уопште у том делу језичке територије. Али се та реч налази употребљена и у језику других писаца, и не толико ретко да би се то могло игнорисати. На другој страни, донекле слична констатација вреди и за *тле*: та је реч највише заступљена код писаца са екавским изговором, мада се она јавља и код оних који не припадају том подручју. Зато није чудно што Ристић и Кангрга упућују *тло* на *тле*, јер је познато да њихов речник даје тип „савременог књижевног језика с екавизмом у основи“.

4. А сад — о морфолошкој страни ових речи, тј. о томе које и какве падежне облике оне имају у граматикама и речницима где се наводе, као и у књижевној употреби — према материјалу из речничких грађа. Реч *тло* у промени по падежима има граматички правилне облике — као именица средњег рода на *о* у номинативу једнине. У неким граматицама и пише да се мења као *село*, а у правописном речнику су и наведени сви облици падежа у једнини и множини, што и није било потребно посебно наглашавати. Оно што, међутим, треба истаћи јесте — такву промену има и *тле*. Та реч је тако дата код Ристића и Кангрге⁴ и у

³ Код Ђоровића су забележени и примери за генитив множине *тала*, који се тамо наводе.

⁴ У енциклопедијском немачко-српскохрватском речнику (1936) за немачку реч *boden* и Ристић и Кангрга дају под 1. значење *тле* п („врело му је *тле* под ногама“); под 2. земља *f*, *тле* п („плодно *тле*“); под 6. фиг. *тле* („на *тлу* искуства“), основа *f*. Они, дакле употребљавају *тле*, а не *тло*.

речнику Матице српске, што се потврђује и примерима из језика писаца. А као што се зна, тако се деклинирају само именице средњег рода које се у номинативу једнине завршавају на *e* испред којег је предњонепчани мек глас — сугласник или сонант (нпр. *поље, коње, плуће, плеће, знамење, имање, наличје* и сл.) или глас који је по пореклу био мек у изговору (нпр. *море, лице, срце* и сл.). *Тле* не спаде у те и такве именичке речи јер испред *e* има дентално тврдо *л*, као нпр. *пиле, теле*. А то су именице средњег рода са самогласничком осномом и код њих се наставци падежних облика (у једнини) проширују сугласником *т* (ген. *пилета*, дат. *пилету*, инстр. *пилетом*). Према томе, *тле* у промени има граматички неправилне облике или „допунске“ облике, који представљају одступање у именичкој деклинацији. А с друге стране, то значи да су облици које има *тло* постали и облици за варијанту *тле*. За зависне падеже у једнини да наведем ове примере:

— Свећу треба носити што ближе до *тла* (В. Пелагић); — сада [је] остао осамљен, без чврстог *тла* (Ј. Корсо); — од онога *тла* (И. Кршњави; Данте, Пакао, XIV певање, Загреб, 1937, 84); — домовина разорена до *тла* (Ј. Б. Тито); — израстао из њена *тла* (Б. Петровић); — два разна ловћенска *тла* (И. Секулић); — вечност... најближи је атрибут роднога *тла* (Б. Ковачевић); — његово скакутање у тренутку одвајања од *тла* (Политика, 31. март 1979, 22).

— Дебео ћилим на земљи даје *тлу* мекоту (Даница, год. VII, 748).

— *Тлом* кравим сам пузо (И. Г. Ковачић); — лежаће *тлом*, убица (Душан Костић); — Под *тлом* разумијевамо најгорнији слој земље (Ђ. Ненадић); — запутивши се... *тлом*, што је одасвуд мирисало. (И. Кршњави); — Атлантик господари њиховим *тлом* (Ђ. Раденковић, Политика, 20. април 1980, 4).

— У *тлу* од гроба... није било никога (Д. Ј. Илић); — поезија је никла на једном нарочитом *тлу* (Ј. Скерлић); — стојох на *тлу* збиље (В. Назор); — формирао [се] већ на једном... одавна приуговорљеном *тлу* (В. Петровић); — Овде су на свом *тлу* (М. Панић-Суреп); — Она стоји на неком чврстом *тлу* (М. Божић); — нашао се на чврстом *тлу* реалног живота (Ж. Милисавић); — писци... рођени на *тлу* Хрватске (Политика, 31. март 1979, 14).

Кад се за *тло* каже да се мења као именица *село*, онда се тада подразумева цела промена те речи — и у једнини и у мно-

жини. У правописном речнику су наведени и такви њени множински облици. А то су и облици за *тле*, као што је и дато у Матичином речнику. У речничким грађама има доста потврда за множинске облике ових речи из језика писаца. Од њих сам издвојио ове:

— *Тла* бијаху застрта шареницама (С. Матавуљ); — Нетко и *тла* куне, на којима стоје... (И. Великановић); — Азонална *тла* — ова *тла* настају... (Р. Калмета); — глинена *тла* (Ђ. Ненадић); — мотри *тла* залита крвљу (И. Г. Ковачић).

— Мехо скочи на ноге од *тала* („забиљежио“ Ф. С. Краус); — Магла тавна од неба до *тала* (Грга Мартић); — А ноге се пружиле до *тала* (И. Великановић); — дохвати омањи чаршаф са *тала* (Св. Ђоровић); — диже послужавник са *тала* (Св. Ђоровић); — саже се готово до *тала* (Св. Ђоровић); тур падао готово до *тала* (Св. Ђоровић); — Предиван је двор то с врха па до *тала* (А. Харамбашић); — Од *тала* је на ноге скочила (М. В. Ковачевић); — Те пузах сад преко стрмих *тала* (Д. Станојевић); — И већма брада му стижа до *тала* (Д. Станојевић); — Ни једанпут није с *тала* дигла очију (Д. Шимуновић); — Са *тала* је долазио неки угодан мирис (М. Јуркић); — Јела се подигне педаљ од *тала* (И. Г. Ковачић); — савијају се до *тала* оплођене гране по воћњацима (И. Г. Ковачић); — Бале му се сучу из уста до *тала* (А. Наметак); — немој да ти лута нога на пијесак ужарених *тала* (Мих. Комбол).

— ...била је кано звучан поздрав звона влажним под земљом тамничарским *тлима* (Т. Ујевеић); — ...ал' други терет обори ме к *тлима* (Мих. Комбол);

— С мутна неба киша прши, / лишће *тлима* поиграва (Ђ. Арнолд).

— Ушав тада на *тлима* га нађох (М. Бан); — као да играш по *тлима* (Л. Зима); — Дим се губио по *тлима* (А. Шеноа); — И на *тлима*... пуно је народа (Б. С. Николаревић); — Софра се обично намјешта на *тлима* (Л. Грђић-Бјелокосић); — Црни јој се плашт по *тлима* вуче (Ђ. Чокорило); — брада му се по *тлима* вуче (Св. Ђоровић); — Сви по *тлима* строваљени били (Ф. Тисе); — По *тлима*... прострти су ћилимови (М. П. Шапчанин); — Лупив ногом по трулом лишћу на влажним *тлима* (М. П. Шапчанин); — Косара остала на *тлима* окамењена (И. Војновић); — ударала оном једном здравом ногом по *тлима* (М. Беговић); — Вита се пружи по *тлима* (И.

Г. Ковачић); — На *тлима* лежала је дуга црна громада (И Г. Ковачић); — сједила је на *тлима* (Ј. Радуловић); — у тешким расквашеним *тлима* (В. Парун).

Дакле, овде су за *тло* и *тле* потврђени сви флексивни облици, а то су:

у једнини	у множини
ном. — акуз. <i>тло, тле</i>	<i>тла</i>
ген. <i>тла</i>	<i>тала</i>
дат. — лок. <i>тлу</i>	<i>тлима</i>
инстр. <i>тлом</i>	<i>тлима</i>

5. У историјском речнику Југославенске академије наведене су и ове речи — *тло* и *тле*. Из речничке грађе највише је примера за именицу *тле*, која је у једнини и средњег рода — „код више писаца од XVI до XVIII в.“, а затим за *тло*, што треба да значи да су те речи, а нарочито *тле*, имале врло развијену употребу у нашем старом језику код писаца у западним крајевима. А оно што треба истаћи јесте — да је *тле* у једнини било индеклинабилна именичка реч, која је тако дата и у старијим речницима — код Беле и Стулића. То се потврђује примерима за генитив с предлозима и за локатив, као што су ови: — *С тле* крв лизаху, полито ком бјеше (Златарић); — *Са тле* вас дигне (Наљешковић); — *Клања* му се челом до *тле* (Zuzeri); — да љубав наша по *тле* се не врже, ни да се разнаша (Ш. Менчетић); — *По тле* иђаху сви закони (Гундулић); — не смуца се по *тле* (Ђорђић); — *лежаше* на *тле* прострти бдећи и рикајући (Della Bella). — У множини, према наведеним примерима, *тле* има ове падежне облике:

ном. — акуз. <i>тла</i>
ген. <i>тал, тала(x); тлих, тлијех</i>
дат. <i>тлом</i>
инстр. <i>тлем, тлима</i>
лок. <i>тлех, тлих, тлох, тлијем(a), тлима</i>

Као што се види, у овој су парадигми и облици које *тле* има и у савременом књижевном језику (*тла, тала, тлима*).

За именицу *тло* дају се примери за облике с падежним наставцима једнине (*тла, до тла, на тлу* и сл.), а за множину се упућује на *тле* („види код *тле*“). Затим се додаје и ово: „Данашња стручна терминологија има у sg. *тло, тла, тлу, тлом*, а у pl. *тла, тала, тлима*“.

6. За *plurale tantum* женскога рода *тле* граматичари наводе исте облике зависних падежа у множини које имају *тло* и *тле*

средњега рода; а то значи и облик *тлима* за датив, инструментал и локатив, који, зна се, граматички не одговара тој речи као именици женскога рода с падежним наставком *е* у номинативу множине (исп. *метла*, мн. *метле*, *метала*, *метлама*; *цигла*, мн. *цигле*, *цигала*, *циглама*). Али је већ констатовано да такав основни падежни облик ове речи није нађен у књижевним текстовима наших писаца.

Поред *тле* (f. pl.) у граматицама (и речницима) је и други мушклински облик женскога рода (*тли*), за који могу навести само ово неколико примера:

— И *тли* се сјаје као лакирани лед (Ј. Поповић); — чинило јој се да јој се измичу *тли* испод ногу (М. Будисављевић); — Али тамо... гдје на *тли*, које мјесецима нијесу видјеле капи воде, на једном се излије страха Божја (М. Медић); — ... а филџаном о *тли* ударио („забиљежио“ Ф. Краус); — Ђерђевом је о *тли* ударила (В. Караџић: нар. пј.); — И Турчином о *тли* ударио (нар. песма; Босанска Вила, год. XXII, 1907, 10); — Па тамбуре о *тли* ударио (нар. песма из збирке Н. Шаулића, 1936, 151).

— Отворих њедра својих *тли* само у сјемењу што с неба пада (В. Назор).

Код М. Ђ. Милићевића је нађен пример: — *Тли* су или од опека (цигала) или од орозана. Али је код њега у другом примеру (у речнику ЈАЗУ) ова реч именица мушкога рода: — *Тли* у собама редовно су застрти ћилимовима. Маретић у великој граматички каже да не зна је ли то поуздано.

Овде нису узети примери за облик *тлима* (датив, инструментал и локатив) јер је то и мушклински облик за *тло* (и за *тле*), и зато се не може знати који се од њих односи на *тли*, уколико таквих примера уопште има⁵ За пример који је употребио Милићевић: — Простру се по ћилиму на *тлима* — можда би се могло рећи да је један од њих, али је и ту именичка реч највероватније у мушком роду.

У граматички Брабеца-Храсте-Живковића пише да је *тло* у неким крајевима plurale tantum женскога рода (*тле* или *тли*). На тако ограничену употребу облика *тли* упућују и врло оскудни примери из народних песама и из текстова писаца

⁵ У речнику ЈАЗУ *тли* је f. pl., али са упитником. Затим стоји да је према потврдама за ген., акуз. и лок. то индеклинабилна реч као и *тле* у јединици. И за те падеже су примери с обликом *тли* (с *тли*, до *тли*, до самијех *тли*; паде на *тли*, о *тли* ударила; младост по *тли* пада и др.). Дакле, и *тли* у ген. и акуз. је индеклинабилни облик те речи.

који су, по свему, мало познати. А за *тле* се не може ни то рећи. Према томе, у савременом језику стандардну употребу имају речи *тло* и *тле* као именице средњега рода у једнини. Али то донекле вреди и за *тла* као *plurale tantum*. Јер се из прегледа примера види да су множински облици *тла*, *тала*, *тлима* у највећем броју тако употребљени, тј. у значењу једнине. Тих примера је толико да и на њих треба такође указати. Да додам сад и то да се у речничким грађама код истог писца налазе употребљени и облик једнине и облик множине ове речи. Примери:

— испаривање с набијеног *тла*: — Грлила би, али на *тла* клоне (С. Стр. Крањчевић); — поново губила *тло* под ногама; — и пада одсјевома чудним на истрошено *тле*: — погледа је онако скупљену на *тлима* (М. Беговић); — избијало црно *тло*: — паре [се] расуше по *тлима* (М. Јуркић); — *Тло* се заљуља; — врснула сам и изгубила *тло* под ногама: — на *тла* се жена угушена сруши; — мо-три *тла* залита крвљу (И. Г. Ковачић).

Ово у извесном смислу показује у којим се крајевима језичке територије овакви и слични примери јављају код писаца.

У речнику ЈАЗУ наведена је лексичка одредница *тла* и назначено је да је то именичка реч средњега рода у множини од *тле*. При том стоји да се налази у речнику Хабделићевом и у Бјелостјенчевом, одакле је и пример: *bubam ob tla, ob zemlju lupam s kem*.

7. Ова је реч позната и у другим словенским језицима. Има је, најпре, у старословенском језику. Код Миклошича, у *Lexiconi*, *тѣло*, *тѣли*, *тѣла* упућују се на *тѣло*, а *тѣли* на *тѣла* (*равиментум*). Од живих јужнословенских језика, осим у српскохрватском, има је и у словеначком језику, али само у множинском облику *tlà* (ген. *tál*, дат. *tlòm*, инстр. *pod tlì* и *pod tlèmi*, а такође и у једнини: *pod tlòm* (лок. на *tléh*). — Од источнословенских језика, у руском је *тло* — у прилогу *до тла*; у Ђуровићевом речнику *тло* п. значи *дно*, *до темеља* = *до тла*. У Ушаковљевом речнику нема ни једно ни друго. У украјинском је *тло*. — Од западнословенских језика, у пољском је *tło*, у чешком такође *tlo*, али само у фрази: *do tla*. У етимолошком речнику П. Скока има да је и у горњолужичком језику *tlo* п. — Према томе, ово је прасловенска реч (**tlo*). А из речника ЈАЗУ и из Скоковог речника s. v. *tlo* види се да је и балтичко-словенског порекла (лит. *tiles* f. pl., старопруски *talus*), а и индоевропског (исп. староинд. *talam*, арм. *tal*, лат. *tellus*, староир. *talam*, нововисоконем. *Diele*).

8. Тако је ова реч дата у речницима. Према томе, она само у српскохрватском језику има основни облик и на *e* (*тле*), који је у једини средњега, а у множини женскога рода, као и множински облик на *i* (*тли*), такође женскога рода. Овде је, мислим, показано да је *тле* као именичка реч средњега рода у живој и широкој употреби. И тако је та реч дубоко укоренења у језичкој свести. Па и поред тога И. Клајн, на поменутом месту, препоручује да се употребљава само *тло*. Може се, истина, рећи да је то граматички правилнији и зато „бољи“ облик. Али то никако не може значити да њиме треба свесно замењивати други облик (*тле*). Јер и ова реч има потпуно право на употребу као и *тло*. И због тога је узалудно очекивати да би *тле* вештачким путем и зато што је у морфолошком смислу „дефектна“ реч „само од себе нестало из језика“. У речнику ЈАЗУ нема ништа о томе како су настали облици *тле* и *тли*. Најстарије потврде за *тле* п. су с почетка XVI века, док је за *тле* f. pl. једна потврда из XVII века: „на *тле* ове ступаје“ (Палмотић), која се наводи као одступање од „правила“ — да је код писаца од XVI—XVIII в. уз *тле* у ном. и акуз. једнине атрибут у средњем роду — а две, које су забележене можда и касније (штампане су тек у Даничићевим *Пословицама*) узете су као „необичнији случајеви“. За облик акузатива и локатива *тли* први примери су из језика М. Ветранића, дубровачког писца XVI века. Тако су се — на основу грађе за речник — у старим књижевним споменицима ови облици почели јављати кад и *тло*.

9. Према свему што је овде изнесено, види се да је ово у поначему особита реч међу именичким речима. На првом месту, она има ни више ни мање него пет основних облика, који представљају посебне лексичке јединице: *тло*, *тле* (ср. род) и *pluralia tantum тле*, *тли* (ж. род), као и *тла* (јер се тај облик и тако употребљава), док друге речи имају дублетне облике, нпр. *прса* и *прси* (ж. род), *наочари* (м. и ж. род) и *наочаре* (ж. род), као и многобројне за множинско значење: *вуци* и *вуклови*, *дугмета* и *дугмад*, *пилићи* и *пилад* и др. (од именице *појас* множина је *појаси*, *појасови* и *појасеви*). Облици женскога рода *тле* и *тли*, које је Вук навео у речнику а који су се после нашли у граматицима и у другим речницима, свакако су локалног карактера. Реч *тли* је у језику једва присутна, а облици које има *тле* (*тала*, *тлима*) изгубили су се међу уопштеним множинским облицима речи *тло* одн. *тле*. — Затим ово. Представници књижевног језика, писаног као и говорног, по правилу употребљавају једне или друге облике односних дублета. Међутим, нису ретки примери да исти писци имају и *тло* и *тле*, а има и таквих да су употребљени *тло* или *тле* у једини и у множини, као *pluralia tantum*. Наведени су такође и примери за облике *тло* и *тле* на истом месту. Све то

значи да влада велико колебање при употреби ових речи. — Може се онда поставити и питање самих речи *тле*, *тли* и *тла* као *pluralia tantum*. Јер „стварне“ именице са основним множинским обликом означавају појмове предмета које најчешће карактерише извесно двојство, а онда и више — и мноштво „саставних“ делова (нпр. *маказе*, *панталоне*, *чезе*, *леђа*, *врата* — најпре дво-крилна, а затим и сваки предмет те врсте — и сл.; *виле*, *кола*, *новине*, *богиње* и сл.), што се у општој семантици речи *тле*, *тли* и *тла* — *der Boden, solum, pavementum, terra* — изразито не садржи. — А треба рећи и то да је ова реч „особита“ и као једно сло ж н а именица средњег рода, јер, колико знам, таква је још само именица *дно* (*зло* је поименичени придев), што је можда било пресудно за постанак морфолошких варијаната.

Бранислав Милановић